

НАСЕЛЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО
(VII – XIV В.)

Димитър Аркадиев

Население, кн.2, 1986, с.3-11

НАСЕЛЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО (VII — XIV В.)

Димитър Аркадиев

В науката има нещо такова, което завладява духа. Притежавайки нищожни запаси от факти, с помощта на науката могат да се направят невероятни много догадки и предположения.

Марк Твен. Животът по Мисисипи

Изучаването на броя на населението за минали исторически периоди има голямо значение за обясняването на редица процеси и явления от развитието на дадена страна и народ.

Нашето изследване е опит да се определят броят на населението и неговото изменение от създаването на българската държава през втората половина на VII в. до падането ѝ под османска власт в края на XIV в. Ще се ограничим в съвременните териториални граници на България.

Българската държава е създадена в борба с Византийската империя. В продължение на векове двете държави са се намирали повече или по-малко в състояние на съперничество и войни помежду си. Както е известно, икономически по-развита страна е била Византия. Затова закономерно възниква въпросът: как българската държава е устоявала в продължение на векове и в много случаи е побеждавала и вземала първенство над могъщия си съсед? Освен затрудненията на Византия, предизвикани от съседите ѝ в Близкия Изток, и вътрешните размирици основната причина за победите на българското оръжие може да се търси в числеността на населението, която е осигурявала многобройност и на българската войска¹.

Извършването на историко-демографски проучвания за такъв отдалечен исторически период като средновековието е изключително затруднено, тъй като тогава естествено не са правени статистически проучвания от съвременен тип. Всеки изследовател на тази далечна епоха е принуден да се задоволява с крайно оскъдни сведения. Както отбелязва Е. Россет, целият комплекс от демографски процеси за това време е почти изцяло бяло петно върху картата на демограф-

¹ Както справедливо отбелязва В. И. Козлов, причината за победата на руския народ в Отечествена война от 1812 г. над Наполеоновите войски, като се има предвид, че Франция е била икономически много по-развита от Русия, трябва да се търси в това, че числеността на русите и французите в началото на XIX в. е била по около 22 млн. души. — Козлов, В. И. Динамика численности народов. Методология исследования и основные факторы. М., 1969, с. 8.

ската наука. Според него за това немалка вина имат самите демографи, които не са били достатъчно упорити при изследването на средновековието².

Въпреки всички трудности определянето на броя на населението по българските земи през средновековието в неговото развитие и изменение както в съвременната територия, така и в границите от съответната епоха, на съотношението между различните етнически групи и т. н. е належащо.

С броя на населението по българските земи през средните векове се занимават редица наши учени. Техните изследвания се отнасят предимно само за части от страната, за преселени племена и народи. Има и сравнително по-цялостни проучвания³.

П. Стоев изчислява населението по българските земи от 681 г. (създаването на славяно-българската държава) до края на XIX в. в няколко варианта: в българските етнически граници и в българските държавни граници, общо и само българи, при царуването на различни владетели и други важни събития и в края на столетията. Населението е представено като непрекъснато растящо по брой при постепенно увеличаваща се гъстота на км² площ.

Една от предпоставките за определяне числеността на населението е броят на войската при царуването на хан Крум (803 — 814). Според историческите сведения при похода си срещу България през 811 г. византийският император Никифор I Геник ϵ 60-хилядна войска превзема и опожарява българската столица Плиска, като унищожава 12-хилядния ѝ гарнизон. След един ден хан Крум успява да събере още 50-хилядна войска. Като приема, че това е мъжкото население на страната между 16- и 60-годишна възраст, П. Стоев определя, че общо населението на държавата е било около 200 хил. души при гъстота 1,7 души на км².

Ако посочените числа за броя на войската са верни, възникват следните *възражения*: а) всички мъже не са участвували във войската; б) за един ден при товаващите съобщителни условия е невъзможно да се преминат стотици километри от столицата до различните краища на страната; в) вероятно посочената войска е събрана от областта около Плиска, т.е. в радиус от около стотина километра и тези 200 хил. души са населението на тази област. Следователно населението на цялата страна е далеч по-многобройно.

Не може да се приеме също твърдението, че страната е толкова рядко населена — в края на XIV в. гъстотата е малко повече от 7 души на км². Приблизително по същото време в Гърция тя е 15 — 20 души на км², в Италия — 35, в Германия — 28, и т.н.⁴ Освен това нереалистично е да се смята, че гъстотата на населението е еднаква по цялата територия на страната и че османското нашествие не се е отразило неблагоприятно върху нарастването на населението.

Тези съображения поставят под съмнение достоверността на данните, публикувани от П. Стоев.

Н. Кондов прави опит да установи поотделно населението за трите части на българските земи — Търновското и Видинското царство и Добруджанското деспотство. Общо за тях той изчислява населението на 1470 — 1840 хил. души при гъстота 12,8 — 16 души на км². За съвременните териториални граници на България този брой е 1420 — 1776 хил. души. Отправни данни за Кондов са броят на населението на две села на Атонския полуостров (Радоливо и Камени-

² Р о с с е т, Э. Продолжительность человеческой жизни. М., 1981, с. 196.

³ С т о е в, П. Електронно пътешествие из нашата история. — Младеч, 1969, № 1, 14 — 21; К о н д о в, Н. За броя на населението в България към края на XIV век. — Истор. преглед, 1968, № 5, 65 — 69.

⁴ К о з л о в, В. И. Цит. съч., табл. 12, 240 — 241.

ца) през Х^{IV} и Х^{IX} в., на населението на Княжество България според първото преброяване към 31.XII.1880 г. и др.

По отношение на възприетата методика и някои предпоставки могат да се направят следните забележки: а) демографските проблеми на отдалечените исторически периоди не могат да се изследват само въз основа на данни за населението на две села — то е най-променливо именно в отделните селища; б) и двете села са извън териториалните граници на българската държава както в края на Х^{IV} в., така и сега; в) прави се аналогия и се използват данни от първите години след Освобождението, като не се вземат под внимание последствията от Руско-турската война (1877 — 1878); г) приема се, че гъстотата на населението по цялата територия е еднаква, което е неправдоподобно; д) неправилно е установена територията на Видинското царство — само в границите на днешна България то обхваща над 10 хил. км² (Видински, Михайловградски, част от Врачански и Софийски окръг), а другата му половина е на територията на съвременна Югославия (поречието на р. Тимок, част от това на р. Нишава и др.); е) приведените данни подценяват влиянието на османското нашествие върху броя на българското население.

По такъв начин публикуваните от Н. Кондов данни трябва да се приемат и тълкуват със значителна доза условност.

За определяне броя на населението по българските земи през средните векове трябва да се вземат под внимание следните *най-общи положения*:

1. Българските земи са заселени от най-дълбока древност и са средище на древни цивилизации.

2. Районът се намира на прехода от континенталната към средиземноморската климатична зона и природните условия са изключително благоприятни за развитието на земеделие и скотовъдство.

3. През целия разглеждан период броят на населението по българските земи като цяло нараства.

4. Населението на Гърция за същия период се оценява от 1 до над 2 млн. души⁵. Като се има предвид, че Гърция е била винаги по-рядко населената страна, населението на българските земи в съвременните им граници не би могло да бъде по-малко от 1 млн. души.

5. Демографските процеси по българските земи не протичат по-различно от тези в другите страни през средновековието. Средната продължителност на живота е 25 — 30 г. Това се потвърждава от палеодемографските изследвания, направени за територията на днешна Унгария и Чехословакия⁶. При това положение детската смъртност е около 200 ‰ и едва половината от живородените доживяват до пълнолетие (20 г.). По типовите таблици на А. Коул и П. Демени този тип на демографските процеси е наречен „традиционен“ и на него съответствува общ коефициент на смъртност 40,6 ‰⁷. Следователно може да се очаква, че коефициентът на смъртност е над 40 ‰. За да се поддържа растеж на населението, при такава смъртност е необходимо всяка жена в детеродна възраст да има средно по 6 — 8 деца⁸. На това съответствува коефициент на раждаемост 45 — 50 ‰. Следователно и в най-благоприятните години коефициентът на естествен прираст на населението едва ли е превишавал 5 ‰.

Първият проблем е да се определи броят на населението към момента на образуването на славяно-българската държава в края на VII в., макар че преки сведения няма.

⁵ Пак там.

⁶ Р о с с е т, Э. Цит. съч., 198 — 200.

⁷ Пак там, с. 146.

⁸ Х а р р и с о н, Дж. и др. Биология човека. М., 1979, с. 585.

Преди всичко трябва да се отбележи, че по днешните български земи до идването на славяните и прабългарите на Балканския полуостров живее местно тракийско население, придобило от Гърция, а също така и смесено. По съобщението на Страбон (началото на I в.) цяла Тракия се състои от 22 племена и може да извади, макар и твърде омаломощена, 15 хил. конници и 200 хил. пешаци⁹. От това съобщение може да се определи, че общият брой на тракийското население е 0,8 — 1 млн. души, т. е. по 40 — 50 хил. души средно на едно племе (народност) и 6 — 8 души на км². След непрекъснатите варварски нападения в продължение на няколко века вероятно това население силно оредява. През този период в повечето от античните държави (вкл. и Гърция) населението намалява 2 — 3 пъти¹⁰. Така че до масовото заселване на славяните броят на местното население едва ли превишава 0,5 млн. души (по 3 — 4 души на км²).

При заселването на славяните на Балканския полуостров (вкл. по днешните български земи) всичките им съвременници са единодушни, че техният брой е много голям, че славянските племена са многобройни¹¹. Разбира се, точни данни за броя на заселилите се славяни не се посочват, а само се констатира тяхната многобройност.

Ще се опитаме да определим числеността на славянските племена. Според Енгелс, който се позовава на съобщението на Цезар, че германските племена узипери и тенктери са 180 хил. души заедно с жените и децата, а също и на Диодор за числеността на гелските народности (най-големите — по 200, а най-малките — по 50 хил. души), средно едно германско племе има численост 100 хил. души и заема около 10 хил. км² територия, т. е. по 10 души на км² средна гъстота¹². Тъй като славянските племена почти не се различават по степен на социално-икономическо развитие от германските, може да се приеме, че отделните славянски племена (Славинии) наброяват средно по 100 хил. души и заемат средно по 10 хил. км² площ. Последното се потвърждава и от наличните данни за разселването на отделни славянски племена: седемте славянски племена и северите — по 10 — 15 хил. км² (Дунавската равнина, Влашката низина, поречията на Тимок и Морава), езерци и милинги в Пелопонес — по 10 — 11 хил. км², ваюнити в Епир — 9 хил. км², велегезити в Тесалия — 14 хил. км², и т. н.

След приведените съображения, а също и това, че върху съвременната територия на България живеело и местно, макар и твърде оредяло население, може да се направи изводът; че средната гъстота не би могла да бъде по-малка от 10 души на км² (за Гърция се оценява на 8 — 15 души на км²). По такъв начин при територия 111 хил. км² може да се приеме, че населението по българските земи в съвременни граници към края на VII в. не е било по-малко от 1,1 млн.

Друг проблем е определянето на броя на населението в новосъздадената славяно-българска държава и съотношението между славяни и прабългари. Според някои схващания¹³ териториалният ѝ обхват е много по-голям, отколкото се приемаше досега: на юг — билото на Стара планина, на запад — долините на Тимок и Морава, на север — от Дунав около Железни врата по Карпатите и по лесостепната граница до долното течение на Днепър, на изток — по Днепър до вливането ѝ в Черно море и черноморския бряг до нос Емине. В тези си граници

⁹ Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1981, с. 68.

¹⁰ Козлов, В. И. Цит. съч., с. 240.

¹¹ Петров, П. Образуване на българската държава. С., 1981; Ангелов, Д. Цит. съч.

¹² Енгелс, Фр. Произход на семейството, частната собственост и държавата. С., 1971, с. 153.

¹³ Петров, П. Цит. съч., с. 249.

тя има около 250 хил. км² площ, от която на около 100 хил. км² са разселени прабългарите. Последната територия обхваща почти изцяло степната област. Обикновено при занимаване с чергарство и скотовъдство гъстотата на населението не е по-малка от 3 — 4 души на км² площ¹⁴. Следователно населението на тази част не е по-малко от 300 — 400 хил. души. Това число може да се приеме за броя на прабългарите, което е близко до мнението на П. Петров — 250 — 300 хил. души¹⁵. В останалата част при гъстота 10 души на км² населението вероятно е около 1,5 млн. души. По такъв начин може да се твърди, че *населението на славяно-българската държава при нейното образуване (681 г.) е до 2 млн. души*, от които славяните са 75 — 80 %, а прабългарите — останалите 20 — 25 %. С него и с неговите ресурси по отношение на броя на войската новоформираната държава е могла да устои на могъщия си съсед — Византия, а също и да играе важна роля в Европейския Югоизток.

Едно друго сведение помага да се установи броят на населението в пределите на българската държава към 1365 г. Както е известно, тогава Видинското царство е окупирано от унгарски войски и започва насилствено покатоличване на населението. В писмо до папа Урбан V от 1366 г. генералът на ордена на миноритите М. де Витербо му известява, че според сведения на унгарският крал Людовик Велики и викария на Босна са покатоличени чрез повторно кръщение 200 хил. души, които съставляват 1/3 от населението на Видинското царство¹⁶. Следователно населението на Видинското царство е 600 хил. души. Веднага възниква съмнението, че това е преувеличено. По наше мнение вероятно броят на покатоличените (200 хил. души) е преувеличен по разбираеми причини, но да се твърди, че тези 200 хил. души са 1/3 от населението е възможно, ако общият брой на това население е добре известен. Източник на тези сведения навярно са различни описи на населението във Видинското царство за даъчни и други цели, каквито са правени в повечето средновековни държави.

Сведението, че покатоличеното население във Видинското царство е 1/3 от цялото население, вероятно не е точно и от друга гледна точка. От този факт следва, че тези 200 хил. души са били повече от 1/4 и по-малко от 2/5 от населението. Като се вземе половината интервал между 1/4 и 1/3 и между 1/3 и 2/5, получава се приблизително, че тези 200 хил. души представляват между 29 и 37 % от населението. По тази оценка населението на Видинското царство се е движело между 540 и 660 хил. души, или отклонението от посоченото понапред число е $\pm 10\%$.

Ако се приеме, че населението на Видинското царство към 1365 г. е 600 хил. души, възникват два важни проблема: за територията на това царство и за разпръснатостта на разселването спрямо другите части на българските земи по това време — Търновското царство и Добруджанското деспотство.

Определянето на територията на Видинското царство е изключително важно, тъй като от това зависи установяването на гъстотата на населението, а съответно и достоверността на неговия брой, посочен по-горе. За целта беше използвана карта в мащаб 1 : 4 000 000. Тя отразява последните проучени от нашата историческа наука факти¹⁷. Оказва се, че територията на Видинското царство е 20 хил. км² (от които половината в съвременните граници на България), на Търновското царство — 85, и на Добруджанското деспотство — 19.

14 Харрисон, Дж. и др. Цит. съч., с. 581.

15 Петров, П. Цит. съч., с. 162.

16 Гюзелев, В. България и римската църква (IX — XIV в.). — В: България в света от древността до наши дни. Т. 1. С., 1979, 275 — 289.

17 История на България. Т. 3. Втора българска държава. С., 1982, с. 350.

Общата територия на трите български феодални държави е 124 хил. км² (според картата).

Ако територията на Видинското царство е 20 хил. км², за гъстотата на населението се получава 30 души на км². Като се вземе предвид отклонението с $\pm 10\%$, гъстотата е между 27 и 33 души на км².

Другият важен проблем, пряко свързан с първия, е за гъстотата на населението в различните части на страната. Нереалистично е да се смята, че тя е навсякъде еднаква.

През средните векове по различни сведения населението е концентрирано в районите на големите градски центрове — около Видин, Велико Търново, Дръстър (Силистра), Шумен, в района София — Перник, в Тракийската низина — около Пловдив¹⁸. Рядко населени са североизточните краища (Добруджа), откъдето стават почти всички нападения на чергарските народи и което принуждава населението да се изтегли. Подобно е положението и с югоизточните краища, откъдето започват почти всички нашествия на византийските войски.

Разбира се, точните съотношения между населението в различните части на страната са неизвестни. Тъй като данни от тази епоха не съществуват, трябва да се използват такива от по-ново време. Те са публикувани във връзка с работата на Цариградската конференция през 1876 г., свикана за уреждане на българския въпрос след Априлското въстание, и са коментирани и анализирани в нашата литература от Ан. Тотев¹⁹. От тях личи, че разпределението на населението не се различава съществено от това през времето на Първата и Втората българска държава. Изключение прави само преместването на населението около Русе, тъй като Силистра (Дръстър) запада. Но това се отнася само за промяната на градския център, а не за съществено изменение на концентрацията на населението в този район.

Според нас след успокояване на обстановката в Османската империя в началото на 70-те години на XIX в. съотношението между населението на отделните части на българските земи е приблизително същото, както през средновековието, т. е. формира се същото разпределение на населението по отделни териториални единици. През 1875 г. териториите, които обхваща Видинското царство в края на XIV в., влизат във Видинския санджак — каазите Видин, Адлие, Берковица, Белоградчик, Лом, част от Враца — общо около 9,5 хил. км², в Софийския санджак — част от кааза София — 0,5 хил. км², в Нишкия санджак — част от каазите Пирот и Ниш — около 2 хил. км², а общо всичките — в Дунавския вилает. Останалата част влиза в източните окръзи на Сърбия (Алексинац, Кюприя, Княжевац, Рудник, Крайна, Црноречко, част от Пожаревац) — 8 хил. км², и района на гр. Оршова в съвременна Румъния (тогава в Австро-Унгария) — 0,3 хил. км².

Във връзка с казаното дотук е необходимо да се отбележи, че 9/10 от териториите в Сърбия, за които стана дума, до 1833 г. се намират в пределите на Османската империя и се развиват при еднакви социално-икономически условия с останалите земи. След издаването на Хатишерифа през 1833 г. те влизат в състава на Сърбия и участвуват в социално-икономическото развитие, характерно за тази държава по това време. Съобразно с това се развива и населението по тези земи, като тук притегателен център на вътрешните миграции са столицата Белград и районът около нея²⁰.

¹⁸ Д е в е д ж и е в, М. Кратка история на селищното развитие по българските земи. С., 1979.

¹⁹ Т о т е в, Ан. Ценен документ за историческата етническа демография на Балканския полуостров. — Истор. преглед, 1982, № 5.

²⁰ Т о д о р о в, Н. Балканският град — XV — XIX век. С., 1972.

Друго важно обстоятелство е това, че там (в северозападните български земи) последователно в 1835, 1836, 1837, 1841 и 1850 г. избухват селски въстания. След тяхното потушаване една част от населението избягва в Сърбия и Румъния, а друга част е зверски избита. Ако се съди по превишаването на прираста на населението в Сърбия през тези години над характерния за останалите, вероятно броят на избягалите само там е бил 40 — 50 хил. души. Така че до 1875 г. едва ли тази загуба е напълно възстановена и това трябва да се има предвид при тълкуването на по-нататъшните резултати.

Върху територията, която покрива Видинското царство, към 1875 г. има приблизително от 950 хил. до 1 млн. души население. Ако се прибавят бегълците и избитите, то достига 1,1 млн.

Към 1875 г. в съвременни граници на България според Ан. Тотев броят на населението е 4380 хил. души²¹. Следователно то превишава населението на територията на Видинското царство 4 — 4,5 пъти. След като се направи преизчисление към 1365 г. (0,6 млн. по 4 — 4,5), получава се 2,4 — 2,7 млн. души или средно 2,6 млн. души. Последното число приемаме за броя на населението в съвременни граници на България към 1365 г. През 1875 г. на територията на Търновското царство през XV в. живеят приблизително 3530 хил. души, а на Добруджанското деспотство — 420 хил. души. След преизчисляване към 1365 г. за Търновското царство се получават 2,1 млн. души, а за Добруджанското деспотство — около 0,25 млн. жители. *Общо за трите български феодални държави през XIV в. населението е 2,55 млн. души.* Естествено този брой ще се уточнява с постъпването на нови данни.

При определения брой на населението към 1365 г. неговата *гъстота на км²* в съвременни граници е равна на 23 души, за Търновското царство — около 25, за Видинското — 30, за Добруджанското деспотство — 13, и общо за трите феодални държави — около 24. Като се има предвид, че гъстотата на населението приблизително по това време в Италия е 35 души, във Франция — 32, в Бенелюкс — 30, в Германия — 29, посочените числа изглеждат правдоподобни.

* * *

Определянето на броя на населението по българските земи през средните векове в граници от съответните години, царувания на отделни владетели и др. е по-сложна задача. Решаването ѝ предполага да се установи, първо, териториалният обхват на българската държава през съответната епоха. Второ, по същество да се изградят хипотези за броя на населението и неговото развитие на редица съвременни страни, чиято територия през средновековието попада в границите на българската държава — Албания, Югославия, Унгария, Румъния, части от Гърция, Турция и СССР.

За целите на анализа е важно да се проследят *изменението* на броя на населението от VII до XIV в. и неговата *гъстота* в съвременните граници на България. Естествено е да се предположи, че това изменение не е равномерно за отделните периоди. Според някои изследвания²² най-значително влияние върху броя на населението през средните векове оказват войните, епидемиите и т. н. Тъй като няма друга информация за моделиране растежа на населението, за тази цел използвахме относителния дял на годините от всяко петдесетилетие, през които са се водили войни, имало е чужди нашествия, гладувания и пр. Първич-

²¹ Т о т е в, Ан. Цит. съч.

²² А в е р б у х, М. С. Войны и народонаселение в докапиталистических обществах. Опыт историко-демографического исследования. М., 1970.

ната информация е взета от „Кратка история на България“²³. От седемте века от създаването на българската държава до падането ѝ под османска власт почти два (или 1/4) са били с войни, нашествия, въстания и т. н.

При фиксиране броя на населението към 700 г. на 1,1 млн. души и към 1365 г. — на 2,6 млн. души, и привеждане на темпа на прираста съобразно с относителния дял на военните и други подобни години за всяко петдесетилетие, са получени резултатите, поместени в табл. 1.

Т а б л и ц а 1

Населението на България (в съвременни граници) през периода 700 – 1400 г.

Години	Население (млн. бр.)	Гъстота на км ² (бр.)
700	1,1	10
750	1,2	11
800	1,25	12
850	1,3	12
900	1,45	13
950	1,5	14
1000	1,6	14
1050	1,7	15
1100	1,7	15
1150	2,0	18
1200	2,2	20
1250	2,3	21
1300	2,4	22
1350	2,55	23
1400	2,0	18

Средногодишният темп на прираста на населението между 700 и 1365 г. според приведените в табл. 1 данни и направените по-горе изчисления се равнява на 1,3 ‰, за 50 г. — 6,7 %, за 100 г. — 13,8 %. За този период населението е нараснало около 2,4 пъти, като удвояването на броя му е станало за около 500 г. Съдейки по съществуващите оценки за населението на някои европейски страни по това време и неговото нарастване приблизително за същия период (Италия — 2,2 пъти, Франция — 3,4, Германия — 2,6, Испания — 2,5), намираме горните числа за приемливи.

Много тежко отражение върху броя на населението по българските земи е дало османското нашествие. Вероятно населението започва да намалява още след 1364 г. след завладяването на Боруи и Пловдив от турците и особено след 1372 г., когато те превземат последователно Северна Тракия, Загоре, Родопската област, Щипоне (Ихтиман), Самоков, София. След падането на Търновското (1393 г.) и на Видинското царство (1396 г.) стотици хиляди българи са откарани в робство или напускат пределите на страната, преселвайки се в Унгария, Влахия и Молдова. Според изчисленията на Ан. Тотев към 1500 г. населението в съвременните граници на България е около 1,2 млн. души²⁴. По такъв начин се оказва, че в резултат от османското нашествие и завладяването на българските земи броят на населението намалява повече от 2 пъти, което без съмнение е изключително голяма загуба за българската народност.

²³ Кратка история на България. С., 1983.

²⁴ Тотев, Ан. Демографски сведения за българите преди 1880 г. — Статистика, 1973, № 4, 25 — 47.

От изложеното дотук следва, че през средновековието България е една среднозаселена европейска държава. Броят на нейното население се изменя под влияние на историческите превратности в развитието ѝ.

НАСЕЛЕНИЕ БОЛГАРИИ В СРЕДНЕВЕКОВЪЕ (VII — XIV ВВ.)

Димитр Аркадиев

(Резюме)

В статията разглежда се хипотеза за числеността на населението в българските земи (в тех днешните граници) през средните векове. На основание наличните данни в историческите източници и редица предположения оценява се числеността на населението към 700 г. — 1,1 млн. души, и към 1365 г. — 2,6 млн. души. Растението на населението през този период моделира се съответно относителната дял на годините на войни, нашествия и т. д. през всяко петдесетилетие.

Сделан е такъв же опит да се подсметат населението на славяно-българското държавство, създадено в 681 г., и съответно числеността на прабългарите и славяните.

THE POPULATION OF BULGARIA DURING THE MIDDLE AGES (VII — XIV CENTURIES)

Dimitar Arkadiev

(Summary)

The article discusses a hypothesis of the total number of the population in the Bulgarian lands (within its contemporary boundaries) during the Middle Ages. On the basis of data available in historical sources and a number of assumptions, an estimate is given of the number of population towards the year 700 — 1,1 millions, and towards 1365 — 2,6 millions. The population growth during this time-period is modelled in accordance with the relative share of the years of wars, invasions etc., during every fifty years.

An attempt is made to estimate the population of the newly created Slavo-Bulgarian state in the year 681, and share of proto-Bulgarians and Slavs in it.